

ИМЕНУВАЊЕТО НА БОЛЕСТИТЕ ВО МАКЕДОНСКИТЕ СРЕДНОВЕКОВНИ ТЕКСТОВИ

Лилјана Макаријоска

*Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје,
Македонија*

The medical lexis confirmed in Macedonian medieval texts is indicative of the repertoire and the semantic contents of the lexemes. Besides lexemes for naming the specific diseases, there is also a descriptive way of expressing certain conditions. The alternative medicine arises great interest through fortune tales, prayers etc., i.e. the traditional way of treating diseases based on old folk customs and beliefs.

The connection between the lexis of the Church-Slavic language and of the contemporary Macedonian language, i.e. Macedonian dialects, confirms the unity of the lexical system from a historical aspect.

On the basis of the presented material, it can be perceived that the largest part of the lexis from the area of history of medicine is of Slavic origin (болѣние, рана, проказа⁰, and part are Greek loanwords (иктерѣ, лепра, паноуќла⁰ or Turkish loanwords (маасыз, дамла, илѣуз, сафра, далакз, меѣлемз, маджоуыз⁰).

The wide spectrum of lexemes from this area can be reviewed through synonymic relations, for example: вѣльмо (на оуни) – павлака – перде, болѣзнь – болѣние – болесть – недѣжз, вѣдънз – маломошь(нз) – хромз, врѣдз – рана – ѣзѣва, жлтина – жлтѣница – жлтѣна болѣзнь – иктерѣ, крзторзѣна – гангрена – мзѣнѣз, проказа – прокажение – лепра, стоудз – настоудз – настѣнька – ладз, топлота – вродкина – горѣние, огневица – жѣгавица; the variability of the word formation: проказа – прокажение, гнои – гноение, немощь – немощие – немощство, живина – живеница, through the prefixal word formation: настоудз; then the suffixal: гноение, жлтѣница, трасавица, огневица; the forming of adjectives from the respective names: исцѣлительнз, недѣжънз, недѣжъливз, неослабънз, ногоболѣзненз, раслабленз, строупивз; as well as the participation of these lexemes in the formation of composites: болѣзнорождение, вртоглавьство, главоболе, ногоболе, крзвотеуение, оуболь, etc.

In the standard Macedonian language, a large number of these terms is preserved: *болест, гангрена, жолтица, кашлица, краста, лишај, рана, струп, треска, урок, чир, чума* etc.

Медицината од своите почетоци и низ вековите се развивала како емпириска и како магиска. Толкувањето на патолошката состојба во раносредновековниот период се засновало на учењето за борбата меѓу доброто и злото, а во средниот век најраширено било сфаќањето дека болестите се производ на делување на зли сили.

Македонската средновековна медицинска терминологија е поврзана со народните сфаќања за човечките органи, за болестите и нивните причинители, за симптомите, начинот на пренесување на одделни болести, за лекувањето и резултатите од него. Во основата на лекувањето е користењето на елементите од македонската флора и фауна од страна на народните лекари и билкари, чие лично искуство од користењето на билките за чаеви, напивки, облоги, масти и сл., се пренесувало од колена на колена, од село во село итн.

Традиционалниот однос кон болестите е изграден врз основа на старите народни обичаи, верувањата и искуствата, познати и практикувани во разни краишта. Сличностите од областа на народната медицина кај јужнословенските народи во голема мера се засновани на сличните претстави за болестите и заедничките верувања за начините на нивното лекување, што им се заеднички не само на словенските, туку и на други балкански и европски народи. Секако тие се јавуваат и како резултат на меѓусебните контакти на балканските народи изградени со сожителството на Балканот¹, а разликите се резултат на адаптирањето кон некои локални природно-географски и социјални услови. Истражувањата од областа на етномедицината, на историски план, овозможуваат да се утврдат карактеристичните народни сфаќања за причините за болестите, заштитата од нив, лекувањето, старите народни обичаи и искуства практикувани во разни краишта.

Во услови на непознавање на природата на заболувањата, особено на оние што не се манифестираат со некои видливи симптоми, луѓето верувале дека болестите се испратени од Бога (за сторен грев, за

¹ Како резултат на меѓусебните контакти на балканските народи, широко се распространети и одделни магиски методи на лекување, а таинствените магиски дејства за средновековниот човек честопати биле единствен начин за борба со човечките страдања и секојдневните непогоди. Верувањето во магијата и магиските дејства било присутно кај сите народи, а кај словенските народи се споменуваат уште во десеттиот век. Во доменот на магијата спаѓаат и баењето, истерувањето зли духови, растурањето црни магии, гатањето или претскажувањето, исцелителството и магиското лекување.

работа на верски празник пр. ш тешко на тиа конто шиа тз 8 света недела или конто ператз или лебз месатз), а причинители на болестите се самовилите, вампирите и др. Во зависност од народните верувања за мистичните причини за болестите, се одржале и народните методи на лекување, во кои примарната улога најчесто им припаѓала на разни магиски постапки и средства.

Покрај признавањето на некои реални причини за болестите (настинка, надворешни повреди и сл.), а во врска со тоа и примената на одделни рационални методи на лекување (со лековити билки, со триење и сл.), сепак луѓето имале скромни знаења за болестите. Една народна дијагноза опфаќала повеќе различни болести со слични симптоми, што особено се однесува на заболувањата на внатрешните органи, а со ист назив на болеста се означуваат различни здравствени проблеми.

Црковнословенските текстови², како текстови со црковно-религиозен карактер, се значаен извор од областа на средновековната медицина, укажуваат на религиските и на традиционалните народни сфаќања за болестите и начините на нивното лекување зашто се смета дека историјата на медицината и историјата на религијата се меѓусебно поврзани, а и нивните цели во борбата против злото се истоветни. Ширењето на христијанството имало позитивно влијание со оглед на тоа што проповедите за добродетел и милосрдие ја поттикнувале грижата за болните. Несомнено основен извор за средновековната народна медицина се лекарствениците, ракописи со рецепти користени за лекување на различни заболувања, со совети за подготовката на лекот, начините на лекување, но и со молитви за оздравување и сл. Тие се своевидна синтеза на медицинското искуство

² Во анализата се опфатени лексеми документирани во црковнословенските библиски и небиблиски текстови од XII до XVI век од корпусот за долгорочниот проект на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, и соодветните скратеници за нив (сп. РЦЈМР, т. 1: 13-14), како и дополнително ексцерпирани текстови *Мазурињската крчмија* (Маз), *Тиквешкиот зборник* (Тикв), македонски лекарственици: *Лекарственикот на Ангел Георгиевич од с. Пиперево – Струмичко* од 1870 год. (АГ), *Велешкиот лекарственик* од крајот на XIX и почетокот на XX век (Вел), *Галичкиот лекарственик* од крајот на XIX век, *Лазарополскиот лекарственик* од втората половина на XIX век (Лазар), *Тефтерот на Зарија Петрев Ѓорев Пожаранец од Тетово* од 1897 година (ТефЗГП), *Молебниот канон со лекарственик* од 1845 година (КМ), записи итн.

создавано низ вековите, но и значаен извор за етнологијата, лингвистиката и др. науки.

Лексичката поврзаност на црковнословенскиот јазик со современиот македонски јазик, односно македонските дијалекти е потврда за единството на лексичкиот систем на историски план.

Ќе направиме краток преглед на документираните називи за болести во македонските текстови.

Називот болџзнь е потврден со значењата *'болест, заболување, изнемоштеност, слабост'*, како и со значење *'болка, мака, тага'*: книџа егда те раждахъ не имѣхъ болџзны книџа двое болџзны имамъ въ мѣсто радости имамъ сѣрне мон печаль ... 85r21 Kп; ш остьче азъ есмь винна болџзны твои и рыданию 268v9 Les. Во текстовите ги среќаваме и називите болџние *'болка, страдање'*: лазарова стажимъ болџнииѣ 121r12 Zag; болестъ, болешина *'болест, болка'*: разболѣ се сѣрне въздовици шнои и болѣсти емѣ бѣ къ сѣмрзти 105v20 Kп; исцѣле ѿ болѣсти свои 241v8 Kп; възста ѿ болѣсти его 45v13 Kп; ѣзлезе ѿ болещината во Вел.

Со својата фреквентност се изделува и називот недџгъ *'болест'*: исцѣлѣжъ всѣкъ недџгъ Mt4,23 Rad; азъ же въ недџгѣ ѡхождѣ 180r6 Zag; приспѣ господь къ швчи кѣпѣли исцалити недџги 148r2 Hлud; възсе ложе его швратилъ еси въ недџгъ его Ps40,4 Воп. Сп. недџгъ плѣтѣскыи *'телесна болест'*: нѣсть во недџгъ плѣтѣскыи нь строупъ ѣсть дѡуши и ѣзѣ срдцоу 64v3 Les; недџгъ великыи/длѣгкыи *'тешка, долготрајна болест'*: исцѣли ѿ недџга велика 221r9 Stan; толми во недџгомъ дългомъ оутомлена быстъ 106r3 Stan.

И лексемата врѣдъ е потврдена со значење *'болест'*: навѣде на чловѣка ранѣи ѣзѣи и врѣдѣи comPs70,20 Воп, но и со значење *'рана, повреда, загуба'*: аще кто единѣмъ оком слѣпъ или на голѣни врѣдъ имы · достоинъ же бѣдетъ епископѣства да бѣдетъ · не оскврзнетъ во его тѣлесныи врѣдѣи 15r3 Maz; великыи врѣдѣи чловѣчѣьскыи 213d11 Orb. Со истото значење се употребува и аза: и цѣлѣа въсѣкъ недоуѣгъ и въсѣкѣ жѣжъ въ людѣхъ Mt4,23 Rad; ицѣлѣа въсѣкъ недџгъ и всѣкѣ азъ Mt10,1 Rad] болџзнь въ людѣхъ Mkd; неволѣ *'здравствен проблем'*: ѣлачъ за три неволи за сарце і за очи і за уши кого болатъ во Вел; страсть *'мака, бол'*: да поуѣа ѿ тѣрѣа страстеѣ Job2,9 Grig] болџзнь Orb.

При односот кон болестите во средновековието се диференцираат телесни наспроти душевни болки. Интересно е укажувањето во *Словото за трудот и одморот* од свештеникот Смилко од 1826-1830 г.: дѡшевна болка е невидима а тѣлесна е видима дѡшевна болка сака периси и тѣлесна болка сака перисъ сака понапре ако дѡшевна сака дѡшевни изметъ ако е тѣлесна сака тѣлесни изметъ.

Соодветно на оваа диференцијација се употребуваат синтагмите тѣлесьныи недѣгъ и тѣлесьна болестъ: кога видите ваша ѹеда прїидеть имь некою телесна болесь и приводишь лекаре и радите да ги исцелите ѿ телесною болесь аще лї ги видите да имѣть доушевна болесь сиречѹ на всакъ дань да сагрешаеть и да досаждаютъ боѣгѹ и никою грижа не имате да ги исцелите во Белградскиот македонски зборник од XVIII век; болѣзнь плътська: и прѣходитъ плътська болѣзнь и радоуеть са 213r15 Les. Ке ги споменеме и синтагмите тѣлесьныи врѣдъ *'рана, заѹба, телесна повреда'*: врѣдъ тѣлесьныи на възбраненїе не възмѣнет са 15v4 Maz; тѣлесьно страдание, тѣлесьна маунотиѹа во Требник од крајот на XIX век: молитва на болаѣаго ѿ тѣлесно страданїе, тѣлесни маунотин. Синтагмата доушевьныи недѣгъ се однесува на *'душевна, психичка, болест'*, како и доушевьныи врѣдъ, доушевьна болѣзнь/болестъ: и намь лютиѹе недоугы моудры и болѣзни доушевьниѹе облыгѹаете 38a25 Vtš, во Белградскиот македонски зборник од XVIII век: ѿ неоученїе биваетъ дѹшевна болест ѿ грѣх биваетъ дѹшевна болесъ.

болѣсть тѣлесьна се однесува на *'болест во областа на градниот кош'*, болѣсть оу ладинаѹхъ на *'болест во грѣбот'*, болѣсть оу стомаѹоу, болѣсть трѣвоушьна на *'болест во стомакот'*, болѣсть острѣ и сзмрътнѣ на *'акутна, смртоносна болест'*, болѣзнь срѣдья/срѣдьяоу, болѣзнь срѣдьянаѹа на *'болест на срѣцето'*: ѹако скрѣзъ ми естъ велика и непрѣстаѣшиѹа болѣзнь срѣдьяоу моемоу R9,2 Ohr; ѿ многыѹ пѣѹали и болѣзни срѣдьяца моего 119v17 Les; болѣзнь сзмрътоноснаѹа на *'смртоносна болест'*: въ ѹрѣныѹ ризы облыши ж ... сзмртоносныѹа ради болѣзни 115r3 Maz; болѣзнь мала/велика на *'лесно/тешико заболување'*: мала болѣзнь нестѹ ѹрѣньчѹства каѣшего братїе а велика же ѿрада въздрѣжанїю 187r20 Les. Сп. и давьна болѣсть *'хронична болест'*; болѣсть жѣвьна *'болест на забите'*, како и болѣсть въ главѣ *'главоболка'*, болѣсть главьна *'болка во главата'*.

Секоја болест се манифестира и со некој, слабост, што се именува со немощиѹе, немошь, немошьство, изнеможенїе, истоѹанїе, ослаба, слабость, раслабленїе: ѹако ни до конца изгьивнемь в немощи 176r4 Hlud; вѣси бо немошьства моего 114r19 Rdm; тако бѣдетъ тѣжость доуѣши твоѣи и повѣждѣноу ти вывоу оуныниѹе изнеможенїемь 142r12 Les; зде ѡслаба а тамо же тѣжа 119r3 Les; испльнены бо сѣт непрїазниныѹа слабости 72v2 Les; хоѣете мож славость оутвердити 157r2 Les.

Репертоарот на лексемите со кои се именува конкретна болест е многу помал, но со поголем број лексеми се укажува на општата состојба на болниот, симптомите на болеста.

Болестите на кожата главно се манифестирале со красти и чиреви, со бели дамки, што го прекривале целото тело, со црни, со црвени дамки. сврѣз е назив за *'сврбење, чешање, јадеж'*, што е

придружна појава на најголем дел од заболувањата манифестирани на кожата. проказа, прокаженіе обично се називи за *'лепра, краста, шуга'* грч. *ὀψίλη*: и *ѿрѣвити* проказа *ѿ* плѣти моеж 4Rg5,11 Hlud; хошж шунстити са авіе проказа штиде шть него L5,13 Rad, *ѿ*нде *ѿ* него прокаженіе и шунсти са Mc1,42 MkD проказа Rad; немошние исцѣлѣнїе • прокаженіе оуишанїе 131r8 Kp. краста е соодветен назив за *'кроста'*, потврден во Рецептите за правење лекови од 1884 год.: за краста дете ѿ има *ѿ*овекз та са *ѿ*еша многѹ и во АГ: за краста дѣто а има *ѿ*овекз. Називот лишии го бележиме со значење *'кожна болест, лишиј'*.

Се среќава и турцизмот маасызлз за именување *'majasil, болест што се манифестира со пукање на кожата'* тур. *mayasil*: за маасызлз дете изгласи на жена на градїте кога доі мало дете та и става рана елі пѣка доката во Вел; за маасызлз дете го сюрдисва кървз и за маасызлз дѣто пѣкатз на *ѿ*овека рацѣте или нозѣте.

Називот приш *'пришит, мал воспален чир по кожата'*, мн. пришки го среќаваме во АГ: за пришкї дѣто ги има по глава та са станали на стрѣпєи. Го бележиме и називот гноевица *'гноење на кожата, гнојница (болест); чирз 'отворена рана на надворешен или внатрешен орган од телото, често со гној'*, како и дробни чирз *'ситни чиреви'*: творити сврабз и крастѣ и дробни чиршеѣ. Сп. мозолька *'мозолка'*: лепї башз де башз поучнало мозолка та дека їзлегло за знаење да го познава него во Вел; меоѹрз, меоѹрѣка *'меур, плик полн со течност'*: меѹркї модрї во Вел.

Во врска со заболувањата на коските и мускулите во текстовите се документирани неколку називи. Пр. ноговолие, ногоболѣние означува *'болка во нозете'*: и паѹе же ноговолие твораше 244v13 Kp; гроженіе *'болка во зглобовите'*: наипрзво него га *ѹ*хвати гроженіе и зима, артетика е назив за *'воспаление на зглобовите'*: .. гдє има гѣтз или артетика, што се именува и описно: болестз по *ѹ*лановѣхз и по *ѹ*довѣхз или коєм ходи болестз по *ѹ*лановѣхз, гоѹта се однесува на *'оток на зглоб'*: гѣтз рѹчнїх и ножнїх.

Во врска со изместувањето на зглобовите е употребата на шинатз: за шинато що сї шиналз їзместїл во Вел. Се споменуваат и појавите на *'скришеници'*: заради за скаршено коските мѹ какз да мѹ ги намести во Вел, *'набиеност на коските и мускулите'*: што бїло нешто *ѿ*овекз да падне елі о дарво елі отз дрѹго що да са здробїлз о снагата да мѹ е натратена елі малкѹ да мѹ е стаѹена во Вел, како и *'реума, реуматизам, воспаление и болки во зглобовите'*: илаѹ за снагата кога имат *ѿ*оек реѣматизма по коските *ѹ* колєната или *ѹ* рѹките или кеде да е тне места кеде е болни от реѣматизма тнѣ места да се

истрикуат во ТефЗГП; илау за зүби үүрүк и за ревматизам во ТефЗГП, 'болки во крстот, во половината' во Рецептите за правење лекови од 1884 год.: за кзрстз дето боли 'човека' та не може да се исправи исто и за настинка вов кзрста во Лекарственикот од втората половина на XIX в.: за настинка 'човекз кога настине' та го боли крзсто во АГ: за крзсз дѣто боли 'человѣка' та не може да се исправи.

Во врска со болестите на крвотокот, односно на крвните садови потврден е називот жиловрѣдие 'болест на вените или артериите', изразот крзвотеуѣние 'крварење'. Карактеристични се повеќе називи за крварење кај жените како на пр. крзвотеуѣние, теуѣние женьско, со мѣсауина се именува 'месечно крварење кај жени', како и со мѣсауие субст. мѣсауное, лоуновѣние, нечистота жени.

Се izdelуваат и називите за главоболки. Сложенките главоболие, главоболѣние, главоболь, болѣсть главна имаат обошштено значење 'главоболка', а често е и описното укажување на главоболки: за кога с® наведе 'човекз 8 земі' главата го боли во Вел; дето боли 'чловѣка' главата та не може да си а дига 'чүз' болѣ та го фркатз 'чүте' во Јоан; за кога го боли глава 'човека' та не може да а дига 'чү' отз болене і го фрѣка і оуите му во земі му пага во Вел; дето му са маха главата му во Вел; за кога да са наведе 'човекз ү' земі главата го боли во Вел; кога му са менува 'чүотз' го боли главата во Вел. Сп. врзтоглавѣство 'вртоглавица', изразите сзпание глзбоко 'длабока несвест' и сзметѣние памѣти 'несвест, губење свест', имела 'вртоглавица, главоболка, несвестица': вади как имелата 'шо' ваді о главата во Вел; па да мѣ тзри тзка карпата синапова мѣ извадѣва имелата во Вел.

Заемката од турскиот јазик сафра 'несвестица, несвест' ја среќаваме во АГ: за сафра или 'жзтница' дѣто са потрнса 'адѣние' на 'човека', заемката дамла 'капка, мозочен удар' тур. *damla*: ја забележавме во Рецептите за правење лекови од 1884 год.: 'настинка' дето лежи 'човекз или' дамла, во АГ: 'стзтз или' дамла лежи 'човекз болѣнз'.

Болестите на очите се многубројни, а најзастапени се: болестите на очните капаци, нарушувањата на видот (кратковидост, далекувидост), зацрвенувањето, очната мрежа или очното перде (катаракта). Пообопштено значење има називот очнѣболь, оуоболь за именување 'очна болест, болка во окото', кој се употребува паралелно со очна болѣзнь, очима/очесемь болѣзнь. Сп. и зарад оуи кому са гоурѣлаватз 'ноке' кога спава отз оуо 'волець' во Вел, за оуи д®то болзатз ... та не може да види 'човеко' 'слззы' во АГ, во Рецепти за правење лекови од 1884 год.: за оуи дето 'гзрѣлаватз'

ноџіе шт оуболь или за оубольз дѣто излезва вовз око зрно во Јоан. Се среќава болџзньно око за 'болно око': имџше болџзньно єдино око 100г2 Кгп; слџпите оџи за 'болни, инфизицирани очи': може и на слепите оџи да са беже во Вел.

Називот гоурель, гоурелька 'гурелка, засушена слуз во окото' се среќава во АГ: за оџи дѣто болат та се џзрватџ и гуреласватџ и са засеќле џ страните та гурелен, во Вел: за оџи дѣто го болатџ ... мџ са засеќле о сраните і мџ пџшатџ белі гурелкі.

Сп. и притоџпление оџима 'слаб вид', сложенката маловидомџ 'кратковид', описното именување вроџкина оџ оџиу 'воспаление на слузокожата на очите', металка оџ оџиу 'глауком'. Сп. и 'оток на клепките': ако мџ са надџти клепките во АГ; мџ надебелеле клепките во Јоан; надџти са клепките во АГ.

Со бџљмо на оџиу се именува 'очно перде': єдинже џ нџх имџше бџљмо на оџиу 240v23 Кгп. Ја бележиме и употребата на називот перде: за оџи комџ мџ ванале перде не мџ са вїдї во Вел; џе го џтїпе малкџ алї го џїстї пердѣто окото во Вел; намѣтка: за оубольз дѣто излезва вовз око зрно или намѣтка во Јоан. Катиќ (1981: стр. 209) ја посочува и лексемата павлака 'очно перде, катаракта' грч. καταρράκτης. Микл (1963: стр. 50) бџљмооџынџ 'со очно перде'. Сп. и зрњо 'зрно во окото, јачменче': за оџо болџ дѣто излезва вовз око зрњо (или намѣтка) во Јоан.

Се споменуваат и болести во ушите, манифестирани со зуење, крварење, чувство на затнатост во ушите: за оџџо дѣто се затекне или неџо влезе та не може да џџе во Јоан. Сп. оџшња болестџ 'болка во увото' (Катиќ, 1987: стр. 92). И болеста именувана како нежитџ означува 'болка во главата', но пред с# се однесува на 'гнојно воспаление на внатреишното уво': за онџџ коемџ є гнои џ џџо или нежит и шт сваке џшне болести, и такогџр є доврџ зливши топло џ џџо шт нежита.

Најчеста болест на носот и на носната празнина е воспаление на слузницата на носот (кивавица) и појава на 'крварење од нос' крзвотечуєниє носно, за грлото се потврдени повеќе симптоми. Сп. и кога запре ... та не може да вїка соџ гарлото во Вел; зарат гарло џо не мџ работї да мџ ся отпџши гласџ во Вел; за гарло кога да мџ падне мажлеџотџ та не може да се продїшџва да гласї во Вел; за гласџ кои џовекџ нема џо запрено мџ є гарлото во Вел. Се среќава синтагмата измоџкло грло 'засипнато грло'. Некои болести се манифестираат и со исплукување крв: за џовекџ кога џарка карџз їсџ гарлото їџ џстата во Вел.

Забоболката и другите болести на забите и во минатото биле актуелен проблем меѓу луѓето: за џабї кого го болатџ го бартаџ та мџ се нїшатџ во Вел. Лошата исхрана, недостатокот од витамини и

минерали, биле причина за појава на многу болести, па и на устата, на забите како на пр. кариесот и воспалението на забите, непријатниот здив.

Потврден е називот болџџь зжъьна со општо значење *'болест на забите'*, зжъь поуклз/ ѳоуѳоукз *'кариес'*. илау за зжъи ѳуѳук ТефЗГП; да му тѳрит на зжъот болниот кој е ѳуѳукот во ТефЗГП. ноузла е *'болест на непцата околу забите'* тур. *nizle*: за нззла кога има ѳобекз воу оустата та капе месо ѳ оустата мѳ во АГ, невазилз *'воспаление на непцата'* тур. *nevazil*: за ѳста дете ѳтиѳа ѳ невазилз во Лазар.

Несомнено, стомачните болки проследени со повраќање и проливи, запек, хемороиди, цревни паразити (глисти) и гасови во стомакот, биле мошне застапени и во средновековниот период. Меѓу описните називи за одделни стомачни болки потврдени се: гризение въ стомаѳоу *'грчеви во стомакот'*, вѳтарз (оу стомаѳоу) *'надуен стомак при насобрани гасови'*, и от клопотене цревата от потене се покѳм от ветар во ТефЗГП, *'гасови во стомакот'*: за вѳтарз дете има ѳобѳкз на срѳето да го тера на пзрдѳѳ во Лазар; за ветерз ѳо има ѳ ѳобека ѳ сарѳето та ѳо да ся кара напразно во Вел (но: неѳистз вѳтарз *'вид душевна болест'*: зарадѳ отз неѳисз ветерз отз бесотз ѳо да се надѳ ѳобекз отз бесз во Вел; црѳбенз вѳтарз *'црвен ветар, кожна болест, црвеница'* во Соф). расипанз стомаѳз *'болен стомак'*. Сп. когај му не мелет му е расипан тоес желѳдникот стомаѳот во ТефЗГП. Сп. и воспаление корѳмотз: за ѳнѳтра за пиене за воспаление корѳмот во ТефЗГП.

Стомачните болки честопати се проследени со губење на апетитот: когај немат иштаѳ за ѳдѳене му отворот апетит му се разѳадѳе во ТефЗГП.

Стомачните заболувања се придружени со блоѳвање *'повраќање'*, со проливи. Со значење *'пролив, дијареја'* се употребуваат теѳение здола, теѳение велико *'долготраен пролив'*. Сп. со истото значење и срздѳешница: за о сардѳешница коѳто одѳ ѳесто понадворз какз мешано карвз ѳ сљзѳѳина во Вел. снормекз тур. *sürmek*: за запиранѳе снормекз дете гони ѳелѳѳка ѳесто набанз зѳми во КМ; да пѳе на сахата по ѳдинз филжанз та го кестисва ѳ снормека во КМ.

Микл (1963: стр. 1124) за *'дизентерија'* грч. *δυσεντερία*, *δυσεντέριον* ги регистрира називите: дѳсѳенѳерина, ѳрѳѳвопрогнитне, ѳрѳѳботеѳение, ѳрѳѳботоѳънз недѳгз

Потврден е називот спѳѳѳка за именување *'затвор, запек'*, а се употребува и синтагмата затворѳнз стомаѳз.

Проблемите со бубрезите се манифестираат и со неводржување на мокрењето: не може човек да ся држи пиќнето та што моча му ся испуш а во гаките му во Вел. Изразот въ снѣ kwasити са *'безволно ноќно мокрење'* го евидентираме кај Катиќ (1981: 64). Сп. и сложенката каменоѕлатне *'камен во бубрезите'*, изразот каменъ оу боуѣрѣзѣхъ *'камен во бубрег'*: за онѣх коем љ каменъ ѣ бѣрезѣхъ.

Текстовите укажуваат и на сознанијата во врска со одржувањето на бременоста, со стерилитетот, абортусот, со некои болести на женските полови органи. Станува збор не само за стерилитетот туку и за неможноста да се роди машко дете: жена заџо нема машко дете ели нѣз џо не рага во Вел.

Катиќ (1987: стр. 104) укажува на изразот плодова ѕатворена/ѕадоушена *'стерилитет'*, сп. плодова *'плодница, матка'*: плодѡва ѕатворена или ѕадѡшена како и на описно изразување за стерилитет кај жените сп. за шнѣх женѣ кое не могѡ прѣимити дѣцѡ, или кај мажите за *'импотенција'*: егда не можеть кто имѣти постелю съ женою. Изразите матнѡжти дѣта, извѣрѣши отроуа/младенѣца се употребуваат со значење *'абортира'*. Сп. во Требник од крајот на XIX век: молитѡва егда извѣржетѡ младенѣца сиреѣз когато метне жена дѣте безѡ време.

SJS (III: 353) го бележи изразот проказити отроуа *'абортира'*, Катиќ (1981: стр. 81) избивати дѣџоу со истото значење.

Сопругата, пак, што не може да роди дете обично се именувала со неплодѡ, неплодѡѡ, неплодѡна, неплодѡница *'неплодна жена, неротка'*. Во Лекарственикот од крајот на XIX в. се споменува и проблемот на *'раѓање недоносено дете'*: коѡ раќатѡ деѣа недоносени.

Во врска со настинките се лексемата настинѡ, настинѡка: и за ѡек когај настинѣет когај зѣмат настин во ТефЗГП, во Рецепти за правење лекови од 1884 год.: ѡ настинка дете лежи ѡвекѡ или ѡ дамла, како и: стоуѡдѡ, настоуѡдѡ: болестѡ шт настѡда; за стѡтѡ кога фане ѡвѣкѡ, ладѡ: о ладно не сѣ ѡѡбалѡ та му зѣло латѡ во Вел.

Називот кашлица со значење *'кашлица'* го среќаваме во Лекарственик од втората половина на XIX век: за кашлица дѣтѡ ѡ викаѡ трѡдѡѡ, во АГ: за кашлица дѣтѡ настине ѡвек во градите та го подира на кашлица.

Како назив за *'висока температура'* се јавува топлина: възпаленіе и топлоти 95v12 Кп. Катиќ (1981: стр. 64) го посочува и називот вѡуќина: стѡарѣет се шт великіе вѡќинѣ. Со истото значење и горѣние, великѡ шгнѡ *'висока телесна температура'*.

91v18 Zag; моего срѣдѣца ѡзъбѣи ш҃исти покаянїемь помазаа ми вѣдѣи
75a5 Orb.

Лексемите гангрена, крѣторѣна, мѣнихъ се употребуваат со значење '*отворена рана, гангрена, рак*' грч. γάγγραινα: ѡко гангрена жриѣ сѣбѣ
обрѣщѣтѣ 2Т2,17 Онг II мнихъ Str, крѣторѣѣ Кагр. Ги срекаваме
лексемите живеница, живѣница, живина рана, живина ѹмерѣна кои
веројатно се однесуваат на '*гнојна рана, рана која теешко зараснува*'.
Пр. во АГ: за живеницата дѣто а има та теѹе или дѣто има ѹбекѣ за
живѣница, живина рана що застанала та теѹе гноѣ во Вел; живина (ѹмерѣна)
шт кое мало шздравѣю. Вообичаено гноене, гноѣ, гнилата се
употребуваат за '*гнојна рана, чир*': гноене спѡсе ѡѣли 116с26 Orb,
потирааше кръвѣ и строѹпи и гноѣ 237v24 Stan; не тїа що ся їзѣвадїле сѡсѣ
гноѣ во Вел, намаалї гнїлаѹотѣ по неа да теѹе во Вел.

Називите строѹпѣ, мозоль ги документираме со значење '*струп,
повреда, модринка*': строѹпи мож ѡцали 3г37 Hlud; шѣза строѹпи е҃о
вѣзлилаа масло и вино L10,34 Rad; и злѣ ѡзѣвїхъ са и вса дѡѹшѣ мож
штрѣпїхъ и ереѣ же видѣвѣ ма мозолми болаша 48г4 Hlud.

рана означува '*рана, удрено место, мака*': вѣгнїшѣ ранѣи мож Ps37,6
Воп; плещи мои дахъ на ранѣи соМPs128,3 Воп; оѹкрадошѣ ѡмѣ разѣбонїци
и штавишѣ ма в ранахѣ 81v2 Zag; лютыми ранами ѡзѣви бѣсѣѣ 214г
Stan. Сп. и оѹѡзѣвление, ѡзѣва со значење '*рана*': оѹѡзѣви врагѣ дѡѹшѣ
мож и ѡзѣви на тѣлѣ моѣмѣ положи 4v5 Zag; болѣзнїи и ѡзѣви не трѣпа 82г15
Zag; моя ѡзѣва неѡсѣѣлаа еѣтѣ соМPs24,7 Воп.

Во текстовите се споменуваат и душевните болести и слабости:
беснило, слабоумност, депресивни состојби, тага: за соѡз кои не може да
спїе некоѣ ѹбекѣ за тага во Вел; како причина за душевни растројства
се споменува '*штравоѣ*' штрахѣ, оѹплахѣ: за о штрахѣ за ѡплахѣ които са
кога да ся ѡплашї некоѣ та ся плашѣва во Вел, како последица се јавува
'несоница': за соѡз кои не може да спїе во Вел.

Од болестите се споменува и великаа болѣсть '*надавица,
епилепсиѣ*', којашто се нарекува и недѣгѣ шѣшѣнеѣнѣи.

Сп. бѣсѣи имѣти '*ѡпседнат е од зол дух, полуден, луд е*': сѣрѣте и
мѣжѣ нѣкѣи отѣ града иже имѣаше бѣсѣ отѣ лѣтѣ многѣ и вѣ рїзѣ не
облачѣше са L8,27 Dbm, имѣ бѣсѣ Кгат, имѣаше бѣсѣи Кгр.

Во напорите на превѣдувачите за адекватен превод срекаваме
повеќе синонимни називи, иѕрази: на новѣи мѣсаца бѣсѣи са, на новѣи
мѣсаца бѣсѣновати са: г҃осподнї помѣнѣлоѹнѣи сѣзѣна моего ѡко на новѣи
мѣсѣа бѣсѣи са Mt17,15 Mkд; падати отѣ бѣса: како бешѣ едїнь ѹбекѣ
падашѣ шѣ бѣса во Белградскїот македонски зборник од XVIII век,
падати на мѣсацѣ во Реѣпти за правѣне лекови од 1884 год.: за
ѹловѣка дѣто пада на месѣцѣ шт вѣнка, ама на новїната дѣто пада,

падати ѿбанка: дащерь моя зле пада ѿбанка во Белградскиот македонски зборник од XVIII век и ѿ чловекуе ако видишь сьѣна своего да пада ѿбанька телото мѣуть бесъ а на дѣшата никое сло не можетъ да сътворитъ во истиот зборник, на новъ мѣсаць падати е потврдено исто така во: кога видите свое чѣдо на новъ мѣсець падает и мѣуть го бес и поунете да мѣ ищете лекова во Белградскиот македонски зборник; за човѣка дѣто пада на мѣсець ѿ банка, ама на новината що пада во АГ.

Можеме да заклучиме дека историјата на македонската народна медицинска терминологија е поврзана со народните сфаќања за болестите и нивните причинители, за симптомите, за лекувањето. Врз основа на презентираниот материјал се согледува дека најголем дел од лексиката од областа на историјата на медицината е словенска: болѣние, рана, проказа, немошь, слабость, блоување и др., дел од називите се грцизми: иктеръ, лепра, паночкла, односно турцизми: маасълз, дамла, илѣуз, сафра, далакз, мехлемз, маджоунз.

Може да се проследи широкиот спектар називи од оваа област, синонимните односи сп. бѣльмо (на очию) – павлака – перде, болѣзнь – болѣние – болеть – недѣгъ, бѣдънз – маломошь(нз) – хромз, врѣдз – рана – ѣзѣва, жлзтина – жлзтѣница – жлзтаѣа болѣзнь – иктеръ, крзторѣна – гангрѣна – мзнихъ, проказа – прокажение – лепра, стоудз – настоудз – настинька – ладз, топлота – вроукина – горѣние, огневица – жегавица, зборообразувачката варијантност: проказа – прокажение, гнои – гноение, немошь – немошие – немошьство, живина – живеница, преку префиксните образувања: настоудз, суфиксните: гноение, жлзтѣница, трасавица, огневица, образувањето на придавки од соодветните називи: исцѣлительнз, недѣжнз, недѣжлийбз, неослабънз, ногоболѣзненз, раслабленз, строупивъ, како и учеството на овие лексеми во образувањето на сложенките: врзтоглавьство, главоболе, ногоболе, крзвотеуение, очуволь, славосрздз итн.

Во современиот македонски јазик се зачувувале голем број од овие термини: *болест, задув, грозница, жолтица, настинка, кашлица, краста, лишај, рана, струп, треска, гангрена, чир* и други, што претставува потврда за единството на македонскиот лексички систем низ вековите.

Литература

Георгиевски. Михајло. 1988. Словенски ракописи во Македонија. кн. III. НУБ „Климент Охридски“: Скопје.

Георгиевски. Михајло. 1993. Словенски ракописи во Македонија. кн. V и VI. НУБ „Климент Охридски“: Скопје.

- Дервенци. В. 1977. Наши лековити растенија и нивната употреба. Скопје.
- Катић. Р. 1981. Порекло српске средњовековне медицине. Посебна издања ДХХХII, 31, САНУ: Београд.
- Катић. Р. 1987. Терминолошки речник српске средњовековне медицине и њено објашњење, САНУ: Београд.
- Макаријоска. Лилјана. 2007. *Студии* од историската лексикологија, Посебни издања, кн. 48, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје: Скопје.
- Микл – Miklosich Franc. 1963. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, repr. Wiener.
- Николовски. Б. 1995. Прилози за историјата на здравствената култура на Македонија. Македонско фармацевтско друштво: Скопје
- Поп-Атанасов. Ѓорѓи. 1985. Ракописни текстови на македонски народен говор. Скопје
- РЦЈМР. 2006, 2008. Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција, гл. уредник З. Рибарова, ред. Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска, т. 1 Вовед, св. 8-9, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје: Скопје
- SJS – I 1962, II 1973, III 1982, IV 1997. Slovník jazyka staroslovenského, Academia, nacladatelství Československé akademie ved Praha: Praha.